

Illés Péter

Emlékek a „felejtésben” Gyimesközéplokon

Antropológiai vizsgálat
a gyimesi csángók recens tárgyi kultúrájában

Memories from Fading Recollections

Based on anthropological research conducted among the Gyimes (Ghimes) Csángó, the study presents those intensive modernisation processes that gradually, one by one, have been transforming the long-weakening traditional peasant system of values of the Gyimes people. The approach, which can deal with and present their life from an interpretative standpoint, uses an anthropological attitude and the recent material culture to set forth a profile on this society. As the system of values and products of consumer society enter into the peasant culture, they force it to change. The result is a peculiar attitude to the peasant traditions and culture. Furthermore, both the individual and the community must also deal with the inpouring new tendencies. These processes imply the rethinking and recreation of the community's self image, which is in itself not a comprehensive view but, in this case, slices of essential dimensions of the locals' identity. The study captures and interprets the situation that characterises the Gyimes region around the turn of the millennium through its various features (the role of the national dress, the relationship with the tools... etc.).

Előszó

A romániai Hargita és Bákó megyék határterületén, a Tatros folyó völgyében fekvő gyimesi falvakban az 1990-es évek politikai változásait követően a modernizációs folyamatok hirtelen felszabadulva felgyorsultak. A korábban, etnokulturális értelemben bizonyos fokig elzártan élő gyimesi csángók közössége,¹ mely a történeti, geográfiai, politikai-közigazgatási, illetve egyházi szempontokat figyelembe véve nem homogén néprajzi csoport (Ilyés, 1997), jelenleg nagyon erős társadalmi, etnikus és kulturális problémákkal, hatásokkal kell, hogy szembenézzon. Az írás a Gyimesre jellemző komplex problematikát a *kulturális identitás* kérdése felől vizsgálja, szűkebb értelemben a recens tárgyi kultúrában megmutatkozó változások és azok kihatásainak értelmezésén keresztül nyújt betekintést a folyamatokba.

Az elvégzett kutatás az *életmód* néhány területét és legfőképpen a tárgyi kultúrában megmutatkozó, abban a *tudatosan és tudattalanul elrejtett*, latensen megbújó jeleken és

¹ Itt a gyimesi csángók „szigetére” gondolok a környező román és székely lakossággal szemben, melyet egyfajta geográfiai pozíció is erősít. Az elzártaságot számos tényező oldotta az elmúlt száz év során, pl. az 1897-ben megépülő vasút, a XX. század első harmadában az iparosodás és a fűrészáru-kereskedelem révén a környék bekapcsolódott Magyarország és Románia gazdasági vérkeringésébe és munkaerő-mozgásába, a XX. század második felében lezajlott modernizáció hatásai mint a tömeges munkavállalás a környező városok irányába stb.

jelzéseken igyekeznek az itt élő kultúra néhány olyan aspektusát megvilágítani, melyek segíthetik a gyimesi csángók jelen helyzetének mélyebb megértését.

A tárgyak világát feltáró tudományos munkák széles horizonttal és erős tradícióval rendelkeznek, ami természetes, hiszen a tárgyak a legkézenfekvőbb és leglátványosabb elemei egy társadalomnak és kultúrának. Munkám megvalósításához szükséges megfontolások végül is azt eredményezték, hogy elsősorban nem valamiféle gyűjtőmunka, vagy akár valamilyen szemiotikai absztrakt analízis végrehajtásában kell gondolkodnom, mivel sokkal inkább érdekesnek tűnt a tárgyaknak a mindennapi világban, természetes közegükben elfoglalt helye, jelentése, ahol is az emberek látják, megnevezik, figyelik és teremtik őket, illetve mindazok a lehetőségek, melyek feltárásukban és értelmezésükben rejlenek (Geertz, 1994: 266.). A dolgozat az antropológiai látásmódra jellemző szinkrón módon történő leíró gyakorlatot valósítja meg, a kutatás ilyen értelemben tehát nem kívánta megcélozni a napjainkban egyre fogyó és kétségkívül Gyimesben még használatos, a helyi tradicionális paraszti tárgykultúrához tartozó elemek kizárólagos figyelembevételét, illetve azok valamilyen szempontú összeírását.²

Gyimesre vonatkozóan ebben a meggyőződésemben alapvető mozzanatot képvisel annak belátása, hogy a tudományos érdeklődés, tájékozódás középpontjában nem valamiféle ismeretlen gyimesi egzotikum keresése a mérvadó. Lehetséges, hogy a klasszikus „egzotikum” fogalma által lefedett jelenség-együttes és annak keresése mind témájában, mind megvalósításában mára már átértékelődött formában jelentkezik. A jelenség kifutása összességében tipikusan az új évezred kezdetére jellemző módon a globális „furcsaság” állapotába szenderül, vagy ellenkezőleg, egy új „világra ébred”.

Tipológiáját tekintve az a karakteres tradicionális paraszti kultúra, amely Gyimesben egyre gyengülve, de létezik még, nem lehet, és nem is ismeretlen a kultúrákkal, kultúrával foglalkozók számára. Azonban Gyimes kapcsán aktualitásukat tekintve nem lehetnek érdektelenek azok az erőszakos modernizációs folyamatok, illetve az azok hatásából származó motivációk és közvetlen megjelenésük, melyeknek hatásai a szűkebb értelemben vett életvilágban és élettérben (család) tettenérhetők és feltárhatók. A vizsgálat alá vont problémaegyüttes természetesen nem ismeretlen az utóbbi száz év történeteiben Európa más területein sem, ami mégis fontos, hogy itt a közelben, a szemünk előtt zajlik le a maga meglehetősen *szélsőséges* módján, minden összetett problematikájával együtt. Ezek a problémák testközelben, folyamataiban szinkronikus módon és empirikusan megfigyelhetők, vizsgálhatók. Így, mindezek értelmében célommá a feltárás és a leírás megvalósítása vált. Eme szempontok figyelembevételével a terepmunkám során részt vevő és proxemikai megfigyeléseket, interjúkat végeztem.

Természetesen nem feledkezhetem meg arról, hogy ne említsem meg – még ha anonimitásukat megőrizve gondolok is rájuk – mindazokat, akik Antalok-, és Boros-patakán befogadtak és elfogadtak, minden viszontagság és felmerült probléma ellenére tolerálták kérdézősködéseimet, ottléteimet.

Bevezetés – a tárgyuniverzumba bepillantás természetéről

A tárgyak egyszerű *jelenlétükkel*, eredetüknél fogva, azzal, hogy ember készítette őket ember számára, így a természetes felhasználásuk és a természetes emberi beállítódás és figyelem alapján, önkéntelenül is mint *jelek* működnek és funkcionálnak. valamennyi

² Kétségtelenül egy ilyen jellegű kutatás is még mindig érdekes és hasznos lehetne.

tárgy egyben jel is, és mindegyikben – az alakjában (Gestalt) hordozott alapüzenet mellett – további másodlagos üzenetek, konnotatív jelentések, esztétikai, érzelmi töltés is található” – írja Hofer Tamás (Hofer, 1983). A tárgyuniverzumban való elmélyült szemlélődés tehát nem lehet érdektelen, fontosságára és súlyára S. Nagy Katalin gondolatai is különös hangsúlyt fektetnek: „Az ember, a személy elsősorban meg akar élni, reprodukálja önmagát (biológiai és egzisztenciális viszony a mindennapokban), másodsorban jól akar élni, jól akarja érezni magát abban a világban, környezetben, szituációban, amelyben él (individuális viszony a mindennapokhoz), harmadsorban pedig megvalósítani, *kifejezni akarja önmagát az adott időben és térben, az adott tárgyi és társas keretek között* (közösségi és etikai viszony a mindennapokhoz)” (S. Nagy, 1984: 6.). A tárgyak a non-verbális kommunikációban betöltött szerepük, kodifikációs formáik révén egyfajta kategorizálható sajátos nyelvvé rendelkeznek. Ebbe a tárgyi nyelvbe beletartoznak mindazok a szándékos és véletlenszerű anyagi természetű dolgok és eszközök, melyek önmagukban, illetve az egymáshoz való viszonylataikban, térbeli elrendezésükben, elhelyezkedésükben információt nyújtanak a tárggyal rendelkező emberről és közösségről (Gráfik, 1995: 27.). A tárgyak ezen keresztül, így érthető, és felfejthető *kommunikációs rendszer* részeivé válnak, melybe mi magunk is beléphetünk, következképpen humán dimenzióit antropológiai vizsgálat alá is szervezhetjük, melynek megvalósítása volt az általam elsődlegesen kitűzött cél.

Az emberek alapvető értéként kezelnek bizonyos tradíciókat, illetve értékeket, melyeket jelekbe ágyazva is igyekeznek tovább örözni. Mint látni fogjuk, a megállapítás fordítottja is igaz lehet, így akár egy mára már használhatatlan, de mégiscsak létező munkaeszköz a tulajdonosa számára a tárgyhoz kapcsolódó történeteken keresztül emlékeztetőjévé válhat mindannak a múltbéli élményvilágnak, melyben mindketten szerepet játszottak. Az *emlékezés* megőrző ereje kapcsán óhatatlanul is felmerül a *felejtés*, mely romboló erejével a tökéletes elmúlás forrásaként néz velünk szembe. E folyamatokra Kunt Ernő gondolatai is felhívják a figyelmet, mely megfontolások jelentik az alappilléreit és egyben teoretikus szempontból biztos alapjait ennek a – csak megkezdve is különben végelelhatatlanul befejezhetetlen – munkának: „Szembetűnt, hogy nem csak az „emléktárgyaknak” van emlékeztető funkciójuk, hanem – bizonyos viszonylatokban – valamennyi más tárgynak is. A tárgyi környezet így folyamatosan kifejezi – felhasználója és hiteles értelmezője számára – *emlékezés és felejtés* állandó harcát, kölcsönhatását. S ennek a személyes emlékezésnek és felejtésnek a mozgatója az önazonosság, az identitás lankadatlan keresése, megfogalmazása, hirdetése és helyreállítása” (Kunt, 1990). A tárgyakhoz kapcsolódó viszony ténye tagadhatatlan, de minősége talán minden egyénre lebontva is különböző lehet.

Az egyéni és társadalmi szinten egymást erősítő *emlékezet* objektivizációs elemeivé a még funkcionáló, de átalakuló, sokdimenziós tárgyi világ vált. A paraszti kultúra tárgyai a változó kulturális környezetben átértékelődnek, mégis az *eltűnő* paraszti kultúra és műveltség tradícióin keresztül nagyon erős kulturális identifikációs alapot képesek áttételesen nyújtani. Mindezt beárnyékolja a „*felejtés*”, az „*elhagyás*” melyek a gazdasági értelemben vett fejlődéskényszer jelenlegi állapotában a gazdálkodási elemek kényszerű eltűnésével, esetleg új tárgytípusok beáramlásával még intenzívebben jelentkeznek.

A dolgozat az egyes önkényesen kiválasztott tárgyi elemekhez vagy a vizsgált családok által létrehozott tárgycsoportokhoz való egyedi, családi szintű esetében szélesebb körben megjelenő kapcsolathálók felfejtésén keresztül nyújt betekintést Gyimes tárgyi kultúrájába.

A többgenerációs család tárgykultúrájának és életmódjának összefüggései

A családi gazdaságnak mint a megélhetés tradicionális formájának mai helyzete

Gyimesben az utóbbi évtizedek történelmi fordulatai gyökereiben érintették az itt élő csángók életének mind társadalmi, mind gazdasági és kulturális dimenzióit. Az ezen a vidéken számunkra sok tekintetben egzotikusnak tűnő, feudális eredetű gazdálkodási formák (a gyimesiek kezdetben a csíki székelyek vagy az örmények taxásaiként, zselléireként gazdálkodtak, a XIX. század utolsó harmadától földjeiknek tulajdonosaivá lettek, a székely csángó ellentéteknek, kulturális különbözőségnek történeti, birtokjogi gyökerei vannak, melyek mint ilyenek a feudalizmusból erednek), a megélt hétköznapok és az ünnepek kulturális elemeinek mélyen tradicionális színezete gyakorlatilag az ősi paraszti kultúra mába vetett összejtéként mutatkozik meg a feltáró erejű néprajzi interpretációkban, és nem utolsósorban – bár egyre csökevényesebb formában – a jelen világában is, mely problémakör adja e dolgozat lényegi súlypontját.

A paraszti kultúra illetéknéppen való fennmaradásában nagy szerepet kapott, hogy századunk második felében a mezőgazdaság szocialista mintájú kollektivizálása jórészt elkerülte ezt a vidéket, inkább az erdőterületek állami tulajdonba vételében valósult meg. Ennek oka egyszerűen a kollektivizálható földterületek hiánya, mivel az alapvető gazdálkodásformák az állattenyésztéshez kötődtek szervesen, illetve az a jellegzetes orográfia, mely miatt a gépesíthetőségi lehetőségek csupán meglehetősen szűk kereteket biztosítottak. Mindenesetre ezek a folyamatok sokkal mélyebb nyomokat hagytak az itt élők életében, mintsem a fenti mondat azt bármennyire is érzékeltethetné. Csak említést téve egy példán keresztül e kényes történelmi szituációra, mely a XX. század második felében gyökereiben érintette Közép-Európa keleti felét, és így természetesen Románia népeit is: elmondások alapján ismeretes, hogy a század közepén egy-egy itt élő gazdát keményen meghurcoltak, mert nyakasan kiállt tulajdona és paraszti mivolta mellett.

A lassan és biztosan beszívárgó, kényszerű modernizáció, illetve bizonyos polgáris minták beáramlása okozta változások az utóbbi években a megélt hétköznapok minden területén megmutatkoznak. Vizsgálataimban ez a szempont alapvetően meghatározta munkámat, „... értelmetlen dolog a népi kultúrát a paraszti életmód érintetlen-folyamatos formájaként elkülöníteni, inkább a mindenkori, történetileg változó mivoltában kell leírni és megérteni” – figyelmeztet Hermann Bausinger (Bausinger, 1995:166.). Érdekes csavart ad a jelenben megfigyelhető helyzetnek, hogy az 1990-es évek adta reformpolitika eredményeként sorra került erdőterület visszaigénylési lehetőségei a tradicionális paraszti kultúra reneszánszának egy új típusú, kényszerű újjáéledési lendületét eredményezték. A helyzet megítélése generációnként és egyénenként is változó, hiszen a fiatalok számára a megélhetés egészen más formái válhatnak akár kényszerből is követendővé. Ezzel szemben a tehetős paraszti rétegből származó idős korosztály egyes tagjai szemében mindez egy újjáéledő, a régi életvilágukra vonatkozó visszaállítási vágyalom beteljesülését jelenti és nem utolsósorban fennmaradást biztosító megélhetési lehetőséget teremt. Csupán potenciálisan.

Az itt élők alapvetően hagyományos, zárt közösséget alkottak, melyben a folyamatos élő kommunikáció alapvető és létfontosságú az emberek mindennapjaiban. Erre a felületes szemlélődő számára is számos bizonyíték tűnik elő a megélt közös hétköznapok során. Ilyen apró, de kétségkívül jelentős momentumnak mondhatók például azok a kis rövid beszélgetések, melyek egy-egy munkát körüli vagy közbeni találkozások alkalmá-

val zajlanak le. Ezekben a rövid kis humoros párbeszédekben szinte kódolva adnak meg egymásnak rájuk vonatkozó alapvető információkat. Az általában használatos humoros és persze gyakran közhelyessé vált szófordulatokat elvárják egymástól, és mint kiderült, az idegenektől is. Ezeknek a beszélgetéseknek tartalmi lényege tehát, hogy a viccesre alakított párbeszédeken keresztül az éppen aktuális hírekről tájékoztassák egymást. A környék történéseiről a nagy távolságok ellenére hihetetlen gyorsasággal értesül mindenki, alapvető hírértéket képviselnek az olyan esetek, amelyek bármilyen összefüggésbe hozhatók a közösség egészével (pl. idegenek érkezése, medve felbukkanása a környéken, balesetek, halálesetek... stb.). Ez a viselkedési norma a szoros közösségi kapcsolatok egy megnyilvánuló, látható, empirikusan megragadható oldala.

Egy ilyen szoros közösségi kapcsolatokra alapozott, tradicionális társadalom átmenete nem mehet zavartalanul a lazán strukturált, modern, inkább az egyének individualizmusát kidomborító, rájuk nézve másképp integrált társadalmi elvárások rendszerébe. Az új típusú társadalmi integráció egyesek számára már túl gyenge lehet, mely állapot könnyen vezet az ilyen egyének izolációjához. Másrészt, ha az egyéni identitás nem tudja helyettesíteni a közösségi identitást, akkor az esetleges célok és szilárd identitás hiánya, a normák bizonytalanságának érzete eluralkodik az embereken.

A csángó településeket a *Tatros* folyóba futó hegyi patakocskák mentén lévő, főbb völgyekben lévő lakóházak felhalmozódása jelenti. Telkeik meglehetősen nagy kiterjedésűek, a házak lazán, rendszertelenül állnak, köztük terülnek el a rétek és a kisebb szántó-föld-parcellák. A gyimesi családok szinte kivétel nélkül, a legszegényebbeket leszámítva a lakóudvaron kívüli ideiglenes szállással, kalibával is rendelkeznek. Ezek a réteken és a legelőkön találhatóak, gyakran akár több tíz kilométerre.

Az alapvető gazdasági egységeket a családok jelentik, így akár több, két-három generáció is együtt él és dolgozik. A munkák menetében mindenkinek saját feladata van, amit kötelesek sok esetben egyedül is ellátni. A nők általánosságban az otthoni, ház körüli feladatokat tartják feladatuknak, a férfiak a pénzkeresők, mely kategóriába a hagyományos paraszti munkák elvégzésén túl sok minden befér.

A gazdálkodás lényegi munkaterületei a *kaszáló*, a „*reglő*” (legelő), továbbá nagyon jelentős szerepe van az *erdőnek*, melynek fáiban hatalmas kiaknázásra váró elfekvő tőkét látnak, és természetesen a háznak és a hozzákapcsolódó *udvarnak*. Így előfordul az is, hogy a legfőbb jövedelemforrássá – minden tiltás ellenére – az erdőök faállományának áruba bocsátása válik, jól fizet és „sok van”. A fákat az értékesítési lehetőségek függvényében termelik ki. A kaszálókon való munka legfőbb ideje a július-augusztusi időszak, ekkor alapozzák meg az egész évet. A nagy kaszálások idején a munkát együtt végzi a család, a rokonok, szomszédok is besegíthetnek („kalákázás”), esetlegesen munkást is bérelnek, ha kell. Ez a munkafolyamat számukra az év legfontosabb eseménye. Ha az eső nem engedi őket ilyenkor dolgozni, annak a következő évben komoly kihatásai lehetnek, így a betakarítás sikere az egész évre kihat elsősorban gazdasági, de pszichés tekintetben is. A földterületek alapvető másik csoportja a „*reglők*”, ezek olyan területek, ahová az állatokat „kicsapják”. Jellemző, hogy a területek értékét a rajtuk megtermelt javak adják meg: a „mennyi földterület van?” kérdésre a válasz először, hogy hány székényi („*terü*”) széna „jön le róla”, majd akár megadják hektárban is. A válaszban rejlő gazdasági racionalitás a gazdálkodó családokban a túlélés feltétele.

Erdőirtásaik, gondosan körülvelt birtokaik a hegyoldalakon mozaikszerűen helyezkednek el. A völgyben a meglehetősen hideg időjárás miatt csak igen korlátozott földművelés lehetséges, ilyen módon a legelterjedtebb és legfontosabb termelhető növény a „*pittyóka*” (burgonya). Állattartásuk szintén fontos: marhát, birkát, baromfit, disznót és lovat

tartanak, mely utóbbival a mai napig sok esetben kocsiba fogva, akár nagy távolságokra fuvaroznak.

1. kép. „Kalákában” dolgozó antalok-pataki család és a segítség.
Gyimesközéplek, Antalok-pataka 1998.

A következőkben egy gyimesközépleki, közelebről antalok-pataki család háztartását szeretném példaként bemutatni. A telek a faluban helyezkedik el, az úttal párhuzamosan elterülve, kerítéssel körülvéve, zárt parasztudvar. A kerítéses rendszer figyelhető meg a szomszédos kaszálók és reglők tekintetében is, egy tulajdonos a saját kaszálóját is elkülöníti a reglőjétől, mely a már említett mozaikos elrendezéshez vezet. Alapvetően két részre van osztva az udvar, egy lakóterre és egy munkaterre, amolyan helyi specifikumként leírható kettősudvart képezve. Az „alsórész” a lakóházból, a nyári házból, a nyári konyhából és a körülöttük elhelyezkedő területekből áll, mely egyfajta mindennapos lakóter. A „felső rész” a csűr és környéke, ez a munkálatok színhelye és a nevelt állatokat (pl. malacokat) is ide engedik ki. Eme rész is kerítéssel jól elválasztott területet jelent. Érdekes megfigyelni, hogy a szóhasználatukban az ’alsó’ és ’felső’ jelzőket használják a különböző terek megnevezésére, mely kategóriák szerint a munkaterület van felül.

Az 1962-ben épült lakóházat eredetileg a nagyszülők lakták, majd fiúk házasságát követően közvetlenül, 1980-ban a fiatalok költöztek be, a magyar paraszti hagyományok, általában jellemző patrilocalitásáról van itt is szó (Kósa, 1984: 55.). Az épület építésekor a család tulajdonát képező régi, a háború idején lebombázott lakóház anyagainak is beleépítették. Az új lakóház mintáiban nem követi a régit. A gazdaságot közösen végzik tovább. A család saját bevallása szerint kb. 50 szekérnyi szénát tud betakarítani ideális esetben. A gazdaságban mindenkinek saját „területe”, feladata van, amit szigorúan kötelesek ellátni, a munkamegosztás felelősségteljes önálló munkát követel meg. A gazdaságba tartozik az elemi család és a férj szülei, mindenki tehát külön, önállóan végzi a munkáját. Szűk értelemben vett gazdasági szempontból közös a ház és környéke, az állatok. A gazdaságot (15 ha) nagyon nehezen képesek csinálni, a családfőnek főállású munkahelye is van, továbbá nem látnak benne túlzott lehetőségeket, így nincs is előremutató motiváció bennük – legalábbis állításaikból ez derül ki. A nagyszülők az udvaron álló, kisebb, az eredetileg

„nyári házként” funkcionáló épületbe költöztek át, saját háztartást kialakítva. Az idősök lakóteréhez tartozik egy kisebb épület is, melyet nyáron konyhának, télen füstölőnek használnak. Berendezése egyszerű: két kisebb asztal, asztali kályha és persze a székek itt a legfontosabbak. Mint minden használatos helyiség, nyáron természetesen ez is otthonosan van berendezve: falvédők, tükör, fogasok és más tárgyak találhatóak benne, a lehetőségekhez mérten mintázva egy igazi konyhát.

A fiatalok lakóépületének helyiségei nem az eredeti elképzelések szerinti rendet követik. A koncepcióban a házat folyosóval képelték el, melyre két szoba nyílik, ez nem valósult meg. A lakóház belső tere több átalakítást is megért. A legtöbb átalakítást a nappaliktól és alvóhelyiségként is funkcionáló konyhán végezték. Ide 1988-ban cserépkályha épült, mely kályhaként és asztalkályhaként is funkcionál. Lambéria is készült, melyet a család legfiatalabb férfitagja készített. Az épületben található egy tradicionális tisztaszoba, melynek bútorzatát jórészt a család több generációt szolgáló, régi bútorai és ereklyéi teszik ki. Ez a helyiség a tornácra nyílik. A gyerekek szobája kvázi modern berendezésű, a konyhából nyílik. A család modernizációs törekvései itt a legszembetűnőbbek. A szoba a városi, polgári lakberendezés mintáit követi: szobanövények díszítik a helyiséget, a bútorok is áruházi darabok, könyvek is előfordulnak, mivel könyvespolc nincs, a szekrény tetején. A konyhából nyílik továbbá a kamra, melyből mielőbb fürdőszobát szeretnének építeni, ami napjaink mindennapos és alapvető polgári lakásbelsőjének fontos részét képezi. A helyzet specifikuma, hogy az elképzelések szerint mivel csatornázás a faluban nincs, a hegyekből levezető kis patak vize és egy villanybojler szolgáltatná a fürdősi lehetőségeket.

A különálló csűr az alapvető gazdasági épület, négy helyiségből áll: műhely, istálló, kocsiszín és még egy helyiség az állatok részére. Az udvaron természetesen található továbbá fészer, mely a mindennapos használati eszközök tárolására szolgál.

A gazdálkodó családok életében fontos szerepet játszik a *kaliba*. A kaliba a lakóhelytől akár több tíz kilométerre is felépített kisebb épület, mely a nyári kaszálások idején lakóhelyül is szolgál. A lakórészen kívül magába foglalhat még egy helyiséget (esztena), mely a sajtkészítés jellemző színtere. A tehetősebb gazdák kalibájában mellett istálló és egyéb kisebb gazdasági épületek találhatóak, melyek a hosszabb ott-tartózkodás megkövetelő munkálatok idején az önellátást hivatottak biztosítani. Ez a család nem kalibázik, mivel nincs rá szükség. A ház „jó helyen van”, viszonylag könnyű innen a munkaterületeket elérni, az itt élő embereknek természetes a napi több kilométeres gyaloglás. Mindenesetre ez nem jelenti, hogy a rokonság többi tagjának nincsen használatban lévő kalibájában. A fiatalasszony szülei családjának kalibájában a családi tradíciók szerint a mai napig használatos. Elmondásuk alapján egy régebbi helyén áll, ami százötven évig volt meg, és az utóbbi években lett átépítve. Ennek a kalibának a használata tipikusnak nevezhető: nyáron szinte végig folyamatosan kint vannak, télen esetenként. Ismeretesek olyan családok is, akik csak este felmennek, ott alszanak és reggel lejönnek. Alapvetően, más családok szokásait is figyelembe véve a kalibázás rendszere nem átlátható, teljesen esetleges, használatuk praktikus megfontolásokon alapszik.

A munkaeszközöket tekintve az ősi paraszti szerszámok a legmodernebb gépek és készszerszámok elemeivel keveredhetnek eklektikus módon. Természetesen a családok vagyoni helyzetétől függően, így természetesen egy-egy gép akár presztízs-eszközként is értékelhető. A technikai szintek keveredése esetenként a szürrealitás mesés határait súrolva rendkívül szembetűnők, például egy tradicionálisan paraszti berendezésűnek nevezhető műhely kelléktárában felbukkanó motoros láncfűrész („druzsba”, „huszkvárná”).

2. kép. „Huszkvárná” a műhelyben.
Gyimesközéplek, Antalok-pataka 1998.

A paraszti értékrend és ízlésvilág változásai Gyimesközéplekon

A polgáris, városias vagy inkább már a globalizált értékrend beszűrődésének egyik talán legfontosabb hordozói a médiumok. A rádió szinte már minden háztartásban ott van, valahol gyakorlatilag egész nap hallgatják, általában a magyar adók valamelyikét. Elterjedt a televízió is, sőt sok ház tetején parabola antennák fehérlenek. A tévézés szokása egyre erősebben itt is beépül a mindennapok profán menetrendjébe, sőt annak idejét szinte ünneppé avanszálja. A televízióban sugárzott szappanoperák ciklikus sora egyes családokat naponta a tévéhez szegez, mely idő alatt az egész család – amennyiben teheti – együtt nézi a sorozatot, megszakítva munkálatait. Mindez Rudolf Arnheim jóslata a valóságban: „A televízió az autó és a repülőgép rokona: a kulturális közlekedés eszköze.” (Arnheim, 1985:170.) A televízió jelenléte egy háztartásban továbbá komoly presztízsértékkel is bír. E jelenség egy kiváló reprezentánsát találtam egy szintén jómódú család házában. A konyha, mely itt is a nappali funkcióját egyszerre betölti, egyben reprezentatív jelleggel bír. Konyhának inkább télen, az itt levő asztalkályha segítségével használják ezt a helyiséget, de található benne fürdősarok is, melyet a falra akasztott tükör, az alatta lévő kis polcon található fürdőszerek és egy kis mosdóasztal, rajta lavór és a vizesvödör is általában jelez.

A helyiségben továbbá két összecukható kanapé, asztal, székek, egy ruhásszekrény és egy díszített üvegvitrines szekrény található. A vallásos élet részben reprezentációs elemként megörökölt berendezési elem, a szent sarok is jelen van. A ruhásszekrény tetején televízió van, melynek tetejére földgömböt helyeztek. Az üvegvitrines szekrény mellett pedig egy asztalon hatalmas öreg rádió, szintén feldíszítve csipketerítővel, dísztárgyakkal. Mindkét eszköz egyébként már használaton kívül van, nem működnek. A családnak van egy jól működő televíziója is, de a családfele kérésére mindkét tárgyat megőrizték és „kiállították”. Nyilván azért, mert a két tárgy szerintük jól és valamit mutat, sőt sejtésem szerint többről is van itt szó. Pierre Bourdieu néhány gondolata látszik itt tettenérhető köztársaságban felbukkanni (Bourdieu, 1978:147–148.). Az első pillanatban használaton ki-

vüli televízió és rádió eredeti funkcióját elhanyagolva nagyobb fontosságot kap a tárgyak elhelyezésének *módjában*, melyen keresztül egy expresszív szimbolikus rendszert létrehozva, egy sokkal messzebbre mutató, szélesebb összefüggésekbe ágyazott hierarchikus rendszer darabjaivá válnak. A hierarchia a társadalmi státusteremtés felé irányul. Gyimesben a televíziók megléte a városias minták megteremtésén keresztül a technikai és az általában vett *fejlődés* kiemelkedő hordozói és *jelzői*.

3. kép. Fürdőszarok a szobában, mely télen konyhaként is funkcionál.
Gyimesközéplek, Boros-pataka 1999.

Egy igazán érdekes intellektuális játékra csábít a televízió és a földgömb egybefüggő kontextusa. A szemlélőben önkéntelenül is asszociációkat szabadít fel a két tárgy együttes látványa: a televízió, mely mint tudjuk a közhelyet „ablak a világra”, rajta a világot emblematikusan megidéző glóbusz, együtt, a modernitás és a polgári életstílus jegyében összekapcsolódnak.

A családban vagy a szomszédokkal közösen eltöltött órák meghatározó eleme a kávézás szokása is, mely az egykori polgári jólét egyik alapvető attribútuma volt, ma inkább a tömegkultúra része. A kávék közül sok helyen az instant kávék a legkedveltebbek, melyek egyből előkerülnek, ha vendég érkezik. Nyilvánvaló céljuk, hogy „ünneppé varázsolják a pillanatot”, nem számít, ha esetleg késő este van már. A lényeg a rítus. Tipikusan a Veblen-féle kérkedő magatartás egy szimptomája elevenedik meg, melynek lényege, hogy a látszatra redukálja egy cselekvés lényegi értelmét: ha úgy teszünk, mint X, akkor mi is X-ek vagyunk. Teljes általánosságban persze ez így nem igaz, hiszen más családokban a kávézás a mindennapos rutin természetes részévé vált. De van, ahol a kávésdobozok a polcokra kerülnek, presztízsjavak lesznek, hasonlóan, mint nálunk, mikor a határok megnyitásával a nyugati áruk hirtelen beáramlásával a megszerzett áruk szinte a legtöbb háztartásban ereklve számba mentek. Ezek az „emléktárgyak” mint egyfajta „napló” tanúskodnak eseményekről, élményekről.

4. kép. „Kiállított”, használaton kívüli televízió.
Gyimesközéplek, Boros-pataka 1999.

A XIX. század végén a nyugat-európai polgárosodási folyamatok eredményeként és persze a fogyasztói társadalom megszületésével, ahol a fogyasztás mint a létformát meghatározó érték jelenik meg, mindaz, amit mi nem kevés sznobizmussal giccsnek nevezünk, itt hatalmas erőre kap (Moles, 1996: 65.). Mintha a történelem ismételné önmagát. Ebben a speciális kulturális térben, mint Gyimes, a polgárosodás, a fogyasztói attitűd kínálta (kényszer) lehetőségek a giccs (dísz tárgy) hatalmas mértékű elterjedéséhez vezettek. A tárgyak felhalmozása, gyűjtése, megszerzésének vágya mindenképpen *nyitottságot* tükröz. A fogyasztás öröme éhes szegény réteg (ál)önmegvalósításának egyik lehetséges szimbolikus terepuma lehet a tárgyi világ kiterjesztése a háztartásban. Nyilván a terjeszkedéshez szükséges erőforrások szűkösek, így nem marad más, mint a kisemberek álmvilágát felépítő, könnyen megszerezhető „giccses” tárgyak halmozása. A családoknál felhalmozott „giccstárgyak” fokozottan a vallásos jelentést hordozó dísz tárgyak körében figyelhetők meg.

5. kép. A porcelán Mária és más különböző dísz tárgyak elrendezésükben városi, polgári mintákat tükröznek.
Gyimesközéplek, Boros-pataka 1999.

Ezeket a tárgyakat általában vásárokon – például a Magdolna-napi búcsúkon rendszerint megtartott vásárban vagy Palánkán, illetve Csíkszeredán – szerzik be, régebben általában cigány árusoktól. Minden családnál kötelezően ott a kis színes porcelán Máriák rengeteg-féle variációja, illetve a jellegzetes vallásos témájú kisebb levelezőlap nagyságú reprodukciók, színes fali képek, melyek rendszerint Máriát, Jézust vagy a Szent Családot ábrázolják. A fali képek a giccs szinte minden kötelező moles-i kellékét magukon viselik: a *hagyományos* témát kellően *egzotikus* környezetben, *édeskésen*, Máriát kellően finoman, kissé *erotikusan*, szinte már azt velejéig *profanizálva* ábrázolják (Moles, 1996: 51.). De itt meg kell állni. A vallási élethez kapcsolódó tárgyak ebbe a kulturális környezetbe kerülve nem feltétlenül tekinthetők ténylegesen is giccsnek. Példa lehet akár egy egyszerű műanyag rózsafüzér is, mely *hiteles használója* számára teljesen magától értetődő módon a tradicionális anyagból készültékével megegyező funkciót képes betölteni.

Egy másik érdekes momentum a széles körben elterjedt giccstárgyak között a jellegzetesen aranszínű, alakjában karórát imitáló faliórák jelenléte. Beszerzési forrásuk általában szintén a vásárok árusai. Jelenlétük azért is érdekes, mert az időnek mindennapi tevékenységeik során, a gazdálkodás menetében látszólag különösebb és nagyobb jelentőséget nem tulajdonítanak, illetve azt másképpen teszik. A napok mindennapos tevékenységi ciklusát a napjárás természetes menete szabályozza leginkább, mely évszakonként megfelelő rendet biztosít a munkák elvégzéséhez. Egy csángó néni egy alkalommal a következő, nagyon is árulkodó kérdéssel állt elő: nem érti, miért kell átállítani az órát nyáron és télen, hiszen őt ez *nem befolyásolja* munkájának menetében, elvégzésében. A gazdaságok portáján mégis ott vannak az egyforma órák a falakon, jelezvén a kényszerű fejlődés irányvonalát, mutatói a fogyasztói társadalomba vezető út jelzőiként „iránytűk” is egyben. Az „aranyozott” faliórák esetében egyértelműen a *dívat* jelenségéről beszélhetünk, mely a fogyasztói társadalom uniformizált tárgyainak elterjedésében kulcsszerepet játszik. Az időérzekeles szempontjából szimptomatikusan az a folyamat, amit az antropológiai szakirodalom a „feladatorientáltság mint a preindusztriális korszak egyfajta csökevénye” felől az óraidő – és a hozzá szorosan kapcsolódó ipari kapitalizmus – irányába történő átmenetként ír le, egyszerűen szembeötöl (Ingold, 2000).

6. kép. Eladásra kínált, arany karórát imitáló falióra a palánkai vásáron.
Palánka, 1999.

A paraszti értékrend felborulása legszembetűnőbb ott, ahol a különböző korosztályok, generációk egy háztartásban élnek. A fiatalok városi munkát próbálnak inkább vállalni, legalábbis azok, akik ezt megtehetik. Gyimes híres arról, hogy a régiek nem sokra becsülték a tanulást és egyáltalán a műveltséget, hiszen egy bizonyos szinten túl a gazdaságok fenntartásában nem is vehették hasznát az ismeretek elsajátításának (Orbán, 1982: 160). E mentalitás a mai napig él, már az is nagy dolog sok esetben, ha valakinek akár a nyolc általánost is sikerül elvégeznie. A továbbtanulás szinte lehetetlen feltételeket támasztott a legtöbb szülő számára, akinek sikerült mégis a társadalmi mobilitás hatalmas lépcsőit megmászni, ha el is költözik, de a kapcsolat megmarad szülőfalujával, hozza magával a városi modern igények dinamikáját. A folyamat nem maradhat reflexió nélkül. A mobilitás minél intenzívebb és szélesebb körű megvalósítása válik céllá, így a gyimesiek feladatuknak kell, hogy érezzék a feltételek megteremtését, az előkészítést, „a városlakóval való *előlegzett és előlegező azonosulást*” (Bourdieu, 1978: 141.).

Milyen világnép társulhat vajon egy ilyen kiforratlan társadalmi és egzisztenciálisan – egyénekre lebontva is – bizonytalan helyzethez? Clifford Geertz a következőket írja: „... a világnép pedig akkor válik érzelmileg elfogadhatóvá, ha a dolgok olyan természetes állapotának képeként kerül megfogalmazásra, amelynek az adott életmód az autentikus kifejeződése” (Geertz, 1994: 5.). A mondat feltételezi, hogy a dolgoknak van egy optimális természetes állapota, melyhez egy adott vagy vélt optimális, autentikus életmód társulhat, mely involválhat egy egészséges világnépet. Ha a részeket lebontjuk a gyimesi szituációra, azt tapasztaljuk, hogy a dolgok természetes állapota kibillent, a helyzethez megfelelő életmódot még keresik és tanulják, tehát az egészséges világnép is hiányzik. Házigazdái közül beszélgetés közben egy asszony így fogalmazott végtelenül egyszerűen: „*Mi lenne, ha már hitünk sem lenne?!*” Mindezekkel együtt a közösség ethosza is új arcot kell, hogy öltözzön, hiszen egy újfajta viszonyulásra van szükség „...saját maguk és az élet által visszatükrözött világ felé” (Geertz, 1994:5.). Mindez megújuló morált és esztétikai stílust követel, melyet látszólag készen kínál a fogyasztói társadalom.

Emlékek a „felejtésben”

A felejtés nem csupán egyszerűen az elhagyás színimája, hanem olyan szelekciós erő, melynek jelentős szerepe van a társadalmi cselekvésformák fennmaradásában, átalakulásában vagy eltűnésében. Nem feltétlenül bonthatja meg összefüggéseiben egy közösség önmagáról való gondolkodási normáit, de ha az emlékezés és felejtés keveredésének kényes ideális aránya felborul abban az értelemben, hogy a tradicionális kulturális normák és a beáramló újabb tendenciák nem képesek valamiféle szintézisre, megújulásra az adott közösségben, az veszélyes lehet magára a közösség egészének egységére. Emlékeztető és így identitást megerősítő funkciója révén a tárgyi kultúra is kiemelkedő szerepet játszhat e folyamatok kimenetelében.

Gyimes és a rá oly jellemzően karakteres kulturális hagyomány a beszűrődő, napjaink kényszerűen modern, illetve akár nyíltan nevezhetően posztmodern fogyasztói társadalomba mutató pályájában új stratégiák jelentkeznek a mindennapiság³ szintjén. Nem csak

³ Mindenképpen magyarázatra szorul ez a fogalom: „A szakirodalom szerint a mindennapi élet az egyedi reprodukciókat jellemző tevékenységek összessége. A mindennapi életben az egyed számos formában objektíválódik. Alakítja közvetlen környezetét, és ezzel önmagát is.” (S. Nagy K.: *A viselkedéskultúráról*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984. 6. p.)

a pénzszerzési források és más megélhetési formák kapcsán, hanem mint a területre jellemző helyi *kulturális identitás, önigazolás és önkép* kialakításában is.

A gyimesi viselet napjainkban mint az unikális folklór kelléke is megjelenik. A „csángós”, ahogy itt hívják, napjainkban már csak a közösséget átfogó ünnepek alkalmával kerül elő, sőt mint látni fogjuk, akkor sem általánosan. A viseletben való megjelenés egyik ritka alkalma lehet a csíksomlyói búcsújárás és a Gyimesközéplekban megrendezett Magdolna-napi búcsú, mely valamikor a múlt század közepén a csíksomlyóival vetekező, a helyiek lelki életének jelentős eseménye, színhelye volt (Orbán, 1982: 158.). Persze ma már a kettő méreteiben korántsem hasonlítható össze, de fontossága a gyimesiek életében máig megmaradt.

A búcsú az állandóan megrendezett vásárral is mindig összekapcsolódik, melynek megemlézése a tárgyi kultúra több dimenziójának kontextusában fontos szerepet játszik. Maguk a vásárok, többek között a hetente szerdán tartott palánkai vásár is, egyikei azoknak a központi helyeknek, ahonnan a modern, fogyasztói társadalom termékei eljutnak a gyimesiekhez. Itt általában minden olyan ruhadarab megtalálható különböző minőségben, amelyre egy városi embernek is szüksége lehet: farmer, sportcipő, karóra és más egyéb mindennapos holmik. Az ilyen ruhadarabokat érdekes módon „magyarosnak”⁴ nevezik, idősek és fiatalok egyaránt rendszerint már csak ezeket hordják. Ők utóbbiak azok, akik a városi kultúra legszorgalmasabb elsajátítói és helyi megteremtői. Hétfvégén rendszeresen diszkó is van számukra, ami a búcsú egyik meghatározó programjává is vált. A fogyasztás szempontjából érdemes továbbá megemlíteni a szórványosan elhelyezkedő *magazin mixt*-ek (vegyesbolt) jelenlétét is, melyek közül egyesek áruválasztéka nagyon jelentősen megnövekedett az utóbbi években.

Az életmód egészére nyilván hatnak a munkatípusok: egy városban dolgozó fiatal családfenntartó háztartása nagymértékben változásokat képes mutatni a paraszti életmódhoz alkalmazkodó igényekkel kialakított szülői ház jellemzőivel szemben. Ebben nem csak az ízlésvilág megváltozása az iránymutató, hanem a kényszerfeltételek. A lakás berendezése többnyire már bútorházból kerül ki, nem pedig helyi vagy közeli asztalos mesteremberek kezemunkáinak jele. A városban vásárolt bútorok és más egyéb tárgyak eredetén túl inkább érdekes, hogy ezeket hogyan építik be saját lakóterük mikromilijébe. Jó példával szolgál az az eset, mikor egy hozományként vásárolt szekréynyor a tisztaszobában kap tárolási helyet. A bútor még nincs teljesen összerakva, az üvegek hiányoznak, de már néhány könyv kerül rá. A szobában a szekrényssal szemben megtalálható kelengye, a jeles alkalmakat megőrkítő fotók és a többi szokásos kelléke egy tisztaszobának. A stílusok kontrasztja zavarba ejtő hangulatot kölcsönöz a helyiségnek. Mégis a tisztaszobák azok a helyiségek, amelyek általában legsértetlenebbül átvészelik a modernizálódást. Egy ilyen kvázi érintetlen helyiség – persze leszámítva az ünnepeket – a múlt, a család és közösség történetiségének kiemelt szereppel felruházott *emlékeztetőjévé* válik. Más oldalról nézve a folyamatot, a modern életvitel egy eleme megtalálja a helyét a tradicionálisban.

A múlt még szinte sértetlen emlékeztetői közül a legjelentősebbek a már említett és használatukra vonatkozóan röviden elemzett kalibák. E kiemelkedő szerepet erősíti a csa-

⁴ Tankó Gyula szerint már az 1930-as években megjelenik a „magyarosan” való öltözködés, mely akkor szürke posztóból készült priccse nadrágot, mellényt és háromnegyedes kabátot jelentett. A megnevezés tovább él a ma használatos ruhákra is, természetesen ezeket már nem feltétlenül a helyi szabó készíti. (Vö. Tankó Gy.: Kik vagyunk mi, gyimesi csángók? *Honismeret*, 1993/1:45–47. p.

ládi gazdaságoknak mint a tradicionális megélhetési formának korábban már felvázolt ártértékelődése. A kalibák és felszereléseik viszonylagos érintetlenségének legfőbb oka lehet a jelentős fizikai távolság a falvaktól. A kalibák használata kikényszeríti a hagyományos paraszti életmód továbbélését, így egy szinte sértetlen, másik tárgyi horizontot is képeznek a központi falvakhoz képest. Szegényes tárgyi világuk alkotóelemei itt maradhattak meg leginkább a paraszti kultúra hagyományos szintjén. „A kalibázás a legöregebb emberek visszaemlékezése szerint mindig is velejárója volt a gyimesi csángó életmódnak, mondhatni, sajátossága” (Tankó, 1983). A kalibák kapcsán elengedhetetlenül felmerülő sajt-készítés ugyanúgy feladat, mint ezelőtt volt. Eszközei alapvetően a mai napig nem változtak meg, esetleg egy-két kiegészítő műanyagból készül, és üzletben vásárolják. A sajt-készítés jellegzetes eszközei, így a „káva”, a „klinta”, a „brigigyó”, a „bráj”, a „lapocka” stb. megmaradtak, melyekkel fél nap alatt el lehet készíteni magát a sajtot.

A kalibák világa az, ahol a gyimesi tradicionális paraszti kultúra kezdete és végpontja összeér. Valószínűleg a környéken először megtelepült székely és román elemek a hegyekben felépített kis házaik egyre nagyobb mértékű felhalmozódása révén jutottak el arra a szintre, hogy mint autentikus közösség tételeződjenek a szomszédos területek és a maguk számára. Mára a hegyekben rekedt kalibák világa csupán az a hely, ahol még „tisztá” formájában elvétve fellelhető a paraszti kultúra tárgyhasználat.

A viselet mint identitás-szimbólum, presztízsérték és a modernitás néprajzi érdeklődésének hatásai

Identitás és átmenetiség

Az identitás szükségszerűen megjelenik a különböző identitáshordozókon keresztül, e dolgoknak körét csak részben jelenthetik tárgyak. Ezeknek a kikutatott tárgyaknak (is) lényegük, hogy tulajdonosaikat emlékeztessék, az *emlékezés* aktusán keresztül pedig valamilyen, az individuumnál magasabb szinten azokat megerősítve összekössék. A megerősítés rendkívül fontossá válik, kikutatott időt von maga köré, mely konnotációjában képes megtörni a hétköznapi profán menetét. Természetesen a folyamat magát erősíti, illetve akár fel is erősíti. Az egyszerű emléktárgyaktól a köztéri szobrokon, relikviákon, nemzeti szimbólumokon át a szent ereklyékig sok fokozat lehetséges, erejük a kiscsoport-identitástól (család, munkatársi kapcsolatok stb.) akár a kontinenseket átfogó nagy világvallásokig nőhet. Lényeg, hogy ezek a tárgyak nem csak befelé, a tulajdonosi közösség felé lehetnek érdekesek, hanem kifelé is, így amennyiben nyilvánosak, egyben reprezentatív értékkel is bírnak a többi csoport, illetve közösség felé. Ez a fajta kommunikáció az identitás folyamatos megerősítésében vagy éppen átalakításában jelentős szerepet kap. Mindenkor alapja az a *kép*, mely magát az identitás lényegét jelöli ki, a kommunikáció során kivétel, és látható, érzékelhető formákat ölt.

De a kommunikációs aktusnak több oldala van, így nem csak az számít, amit valaki láttatni szeretne önmagáról, hanem az is, hogy a másik mit olvas ki a jelekből, mások mit látnak valaki(k)ről (Cohen, 1997). A kikutatott időt másképpen *ünnepnek* nevezzük, mely ciklikusan megerősített alkalmakba rendeződve eredendően fontos eseményként áll szembe a folyton fenyegető felejtéssel. Nem lehet véletlen, hogy a csángós viselet egy még meglévő felbukkanási lehetősége a Szent Mária Magdolna-napi ünnep. Eme kiemelkedő esemény a környékbelieket közös ünneplésre hívja össze, kellékeiben a gyimesiek etnikus identitásának megerősítését is megcélzza. Magdolna személye és biblikus alakja különös, belső, rejtett kapcsolatban áll a helyiekkel, választott védőszentjük. A

belső, lelki mélységekből fakadó összefonódás megerősítése annak tekintélyének és súlyának jele, hogy máig a viselet speciális fennmaradási közegeként van jelen. A vallásosság és a viselet kapcsolatában érdemes megjegyezni, hogy a vasárnapi misén is előfordul, hogy néhányan „csángós”-ban jelennek meg. Érdekes volt látni, hogy ez a szokás napjainkban, a korábbiakhoz képest mennyire hihetetlen szerény mértékű.

Magának a viseletnek a kialakulása, illetve annak egy jelentős karakterisztikus aspektusa összefügg a gyimesiek eredetével, egyben a már-már mitikusnak nevezhető eredettörténetükkel. A helyiek szerint katonaság vagy valamilyen rablás miatt – s az egyébként a történelem folyamán szinte állandóan – menekülésre, bujkálásra ítéltetett őseik gyakran heroikus küzdelmek során maradhettek csak meg a meglehetősen nehéz környezeti feltételekkel megáldott hegyekben. Az üldöztetésben a túlélés egyik feltételét jelentette az eredetileg megkreált ruházatuk, ezzel igyekeztek magukat látszólag beolvasztani a környező népek közé. A rejtőzködés fontos eszköze volt a „románosra” alakított viselet. Mégis vannak olyanok napjainkban, akik úgy beszélnek viseletükről, hogy „nyűg”, mely fogalom nem kevésbé pejoratív jelző, és vélhetően nem csak praktikus megfontolásokon alapszik. Bizonyos szinten megtagadása mindannak, ami vele kapcsolatos. A kulturális identitás szempontjából kiemelt szimbólumnak, magának a viseletnek a fennmaradását a helybéli katolikus papság ösztönzi, így a nagyobb ünnepekkor ragaszkodnak a helybeliek viseletben való megjelenéséhez. Az identitás, a másoktól való ön-megkülönböztetés eszközét is látni kell a tradicionális ruhadarabokban, ez a kifejezetten romános, oláhos viselet, lényegileg fenntartotta a csíki székelyek ellenérzéseit. Így az „uniformizált” tömegkultúrához való igazodás, a hagyományos értékhorozók „felejtése” a kulturális homogenizációt alapozzák meg.

A búcsúra jellemzően a már elköltözött fiatalok is hazalátogatnak családjaikkal, hogy a szülőikkel, nagyszülőikkel közösen ünnepeljenek. Nyilván a fentebb tárgyaltak értelmében az ő hatásuk nagyban belejátszik a viselet eltűnésével kapcsolatos folyamatokba, hiszen tükröt állítanak a már elhagyott életvilágukkal szemben.

A területre karakterisztikusan jellemző paraszti kultúra és a vele összefüggő megélhetési forma az állandó fejlődés és fejlesztés kényszermechanizmusaihoz hajszolt *modern* szemlélet alapján az elmaradottság érzését kelti, és ezt maguk a gyimesiek is átlátják. A társadalmi elvárás nyomása alatt értékszemléletük, paraszti létük egyetemessége nem volt példa értékű a romániai rendszerváltás előtti negyven évben, de ma sem az. A fentről, a magasabb társadalmi elvárások felől rájuk nehezedő nyomás átalakult és további eszköztárral bővült, valójában folyamatosan jelen van. Ez legfőképpen azért érdekes, mert a probléma Gyimes geokulturális jellegénél fogva az etnicitás kérdésével együtt jelentkezik.

A környező székelyek emlékezete szerint eredetileg pejoratív jelzőként használt „csángó” kifejezés mint csúfolódó ragadványnév (Kósa–Filep, 1983: 76.) már a kezdetekkor megkezdte romboló hatását (szégyen csángónak lenni), bár mára a fogalom jelentésköre jócskán fellazult, és mint a következőkben látjuk majd, új értékeket hordoz és egyben kölcsönöz a gyimesiek *önképének*.

A csángó megnevezés lassú értelemváltozásához nagyban hozzájárul a néprajzi és egyéb tudományos érdeklődés okozta figyelemfelkeltés, melyek új értékeket szabadítottak fel, illetve alakítottak ki.⁵ „Másképpen szólva: azok a tulajdonságok, amiket az objek-

⁵ Vannak olyanok a falvakban, akik egyenesen dicsekednek és hivatkoznak az őket meglátogató kutatókra, televíziós társaságokra, melyek gyakran akár több évtizedes emlékeken alapulnak.

tivista etnológusok és szociológusok összegyűjtenek, rögvest jelekként, jelvényekként vagy stigmaként kezdenek működni.” – hívja fel a figyelmet Pierre Bourdieu (Bourdieu, 1985). Ennek alapján a *mentális reprezentáció*⁶ tárgyaivá válik mindaz, amire különös figyelmet szentelnek a kérdezősködő idegenek. Sőt nem feledkezhetünk meg az elmúlt évtized intenzív és már-már tömegesnek tekinthető néptánc-, folklór- és vallásturizmusáról, melynek élménye szintén áttételesen hatást fejt ki a helyiek etnikus–kulturális helytudatára (Ilyés, 1997). Többek között ezért is van olyan érzése a látogatónak, mintha egy „megelevenedett skanzenban” sétálgatna, mely szerepet a helyiek is hajlandók felvenni és eljátszani, hiszen szimbolikus értéket kölcsönöz életmódjuknak.⁷ A paraszti munkaeszközök és minden tárgy, ami a valamikor tradicionális paraszti *életmóddal* kapcsolatos, a fent vázoltakon keresztül új jelentéskörrel vértelődik fel, az identitás újfajta szimbolikus hordozójává válik. A kép mégsem ennyire egyszerű, hiszen az itt élők már nem lehetnek igazi parasztok, és nem is igazi munkások (Tankó, 1993). Amit legfontosabb látni a felvázolt problematikán keresztül, az röviden a következő: a gyimesiek irányába megélnkült érdeklődés talán valamennyire segítheti a helyiek kulturális és nem utolsósorban társadalmi identitásának megerősödését, legalábbis egyensúlyban tartását.

7. kép. Táncfőbor alkalmával „csángósba” öltözött lány. *Gyimesközéplek, 1999.*

⁶ Uo. Az érthetőség kedvéért: a mentális reprezentáció tárgyai képezik a tárgyi reprezentáció alapjait, „ami dolgokat jelent (emlélmák, zászlók, jelvények), de tetteket is és a szimbolikus manipuláció olyan stratégiáit, amelyeknek célja, hogy mások fejében alakítson ki (mentális) reprezentációt ezekről a tulajdonságokról és dolgokról”.

⁷ Az általam végig kísért Magdolna-napi búcsú egyszerűen nem észrevehetően karakteres figurája volt az a két csángósba öltözött cigány ember, akik a turistáknak pénzért fotóztatták magukat.

„Árnyékalja” – Egy idős csángó házaspár esete

Tény, hogy egy-egy tárgy használata során egyre nagyobb időbeli és térbeli utat képes bejárni. Az út megtétele során a tárgyak egymáshoz viszonyított és használója irányába történő kapcsolata új alakokat vehet fel, *átértékelődhet*. Így a tárgyak darabjai vagy együttese történetük során új szakaszba lépve beépülhetnek egy másik tárgyrendszerbe, de létrehozhatnak önállókat is. A klasszikus paraszti gazdaságokban maguk a háztartások voltak termelői, használói és egyben fogyasztói tárgyi felszerelésüknek. Mára ez a típusú „tárgykultúra” Gyimesben is egyre halványabban tapasztalható. Az emberi tevékenységek megváltozásával, maguk a tevékenységekhez kötődő terek, általában munkaterek, szerkezetükben átalakulnak, mivel új igények kialakítása válik követendő normává. A háztartásokban található tárgyi felszereltség a családok termelési módján kívül – mint már fentebb közvetve utaltam rá – tükrözik a család státusát, a család szerkezetét, továbbá önkéntelenül is képes a család vagyoni helyzetét környezeté felé demonstrálni (Molnár, 1994). Jean Baudrillard nyomdokain, a néprajzi irodalomban sem ismeretlen két tárgyrendszer kezd itt körvonalazódni: a *funkcionális* és a *nem funkcionális* tárgyrendszerek (Baudrillard, 1987).

A funkcionális tárgyak az általában vett még használat alatt lévő tárgyakat jelentik, a nem funkcionálisak egyfajta marginalitást képezve, újfajta jelentéssel felruházva kerülnek új típusú használatba. A két kategória közötti átjárás, egyfajta mobilitást jelent a tárgyak életében. Klasszikus értelmében véve a nem funkcionális tárgyak rendszere a múzeumi gyűjtemény. De a tárgyakat hagyományos, szimbolikus értékeik miatt háztartások is felhalmozhatnak. Egy ilyen *szándékosan gyűjtött* tárgye gyűjtést találtam egy idős gymiesközéploki házaspárnál, mely tárgyak egy különös szimbolizációs folyamat alanyává váltak.

A ház és az udvar 1929 óta megőrizte eredeti vonásait (a gazdálkodási forma alapvetően nem változott meg), sőt berendezését sem alakították át jelentős mértékben. Használatában mégis jelentős változások történtek. Az idős házaspár miután a gyerekek felnőttek, megházasodtak és elmentek, egyedül maradt a szülői házban. Jellemzően praktikus megfontolásokból a nyári időszakban leköltöznek a házhoz szorosan épített, „nyári konyhának” nevezett kis helyiségbe. Itt mindig is az idősek laktak, ebben az esetben az asszony szülei. Ketten a mai napig továbbra is gazdálkodással foglalkoznak, természetesen már nem olyan nagy erővel, mint fiatalon, azért lovat, teheneket, baromfit még mindig nevelnek, kaszálót és kis zöldségest művelnek, de már nem kalibáznak.

A ház külsője, berendezése megőrizte minden eredeti vonását, az egyik legszebb ház a „patakán”. Ma, a mindennapok során üresen áll, csak a jelentős ünnepekkor népesedik be, mikor hazalátogatnak a gyerekek családjajaikkal. Az udvar és az épületek, a „megelevenedett skanzen” egyre gyorsabban fogyó darabjai közül is már régóta és sokszor célpontjai voltak kutató munkáknak és más, egyéb irányú felvételnek, vagy éppen betévedt kirándulóknak. A családi fotóalbumban képek is találhatóak ezekről a találkozásokról, melyek közül egyeseket az idős néni nagyon büszkén mutogat. Ezek az élmények összességében abban a hitben erősítették meg az idős házaspárt, hogy a házuk és berendezésük különös *érték*. Legfőképpen az idős asszony van erről meggyőződve. Általában mindig nagy kedvvel és örömmel beszél a régmúltról, bár *történeteiben* mindig felhívja a figyelmet az ő és családja nehéz életkörülményeire. Ő azon kevesek egyike, aki még emlékezetből mesél a második világháború éveiről és természetesen a „magyar időről”. Élete átfogja e század második felében lezajlott történelmi léptékű változásokat.

Mint ki derült, számára háza nem csak lakhelye, egy letűnt időszak sajátos világának, kultúrájának a rekvizituma, emlékeztetője. Mikor a szobákon az idős asszony végigvezet, a számára kitüntetett *tárgyak történetéről* mesél, megtudjuk, a *múltban* hogyan éltek itt. Nostalgizálunk az ott élő, nosztalgizálunk a látogató. A „skanzen” tárgyain keresztül az emlékezés aktusában a megélt vagy elgondolt és gyakran idealizált múlt képzeletbeli megkonstruálása történik. Mindez rendkívül fontossá válik, hiszen a múlt felidézése az *emlékezés* olyan speciális formája, mely szükségszerűen vonja maga után az *értelmezést* (Biczó, 1997); az emlékek felvázolásának *képszerűsége* és azok intencionált egybegyűjtése pedig lényeges elemmé válik az egyéni önidentifikáció során.

Az udvar gazdasági épületéhez tartozik a szín, műhelynek is használhatják, de akár raktározhatnak is benne. Az idős házaspár itt tart számos olyan megmaradt, régi eszközt, melyek valamikor a háztartás fenntartásában elengedhetetlenek voltak. Ez az... „Árnyékalja. *Egyik úgy nevezi, hogy szín, másik, mink árnyékalja*” – különös és elgondolkodtató egyedi elnevezés. Az árnyékalja a megmaradt, majd *összegyűjtött* régi holmik és eszközök helye, melyek csak azért maradtak fenn, mert az idős asszony férje unszolásának ellenére sem engedte azokat megsemmisíteni. Kedvesek számára ezek a valamikori használati tárgyak, édesapjához és családjához kötik, a fiatalságához és így természetesen ahhoz az *életvilághoz*, melyben felnevelkedett, ami már csak *emlékeiben* idézhető meg.

Annak ellenére, hogy kedvesek számára az árnyékaljában összegyűjtött eszközök (sajtkészítés eszközei, „rokka”, „resta” stb.), további felszabadításra váró értéket is lát bennük. Egyes darabjait pénzért odaadná bárkinek, noha eredeti funkciójukat már nem tudnák betölteni. Mindez a hagyományos értékrend felborulásának egy szembeötölő példája. A tárgyak különös fel-, illetve ártértékelődésének jelenségében észrevehető az a fajta külső, idegenek által kifejtett érdeklődés intenzitása, melyet az előzőekben már tárgyaltam. Továbbá ezek a tárgyak mint az *önkép* megerősítésének eszközei jelennek meg, hiszen azáltal, hogy mások számára mint objektíválható, pénzben kifejezhető érték tételeződnek, egy másik szinten egyfajta igazolását adják mindannak a legitím értékelésnek, melyek történetiségükben azokhoz kapcsolhatók.

Csángónak lenni különleges dolog lett, és ezt az idős asszony is érzi, sőt kimondható, tudatosan cselekszik ennek szellemében.

8. kép. Gyimesi csángó asszony az „Árnyékaljában” megőrzött „klintával” a kezében. Gyimesközéplek, Antalok-pataka 1998.

Irodalom

- Arnheim, Rudolf 1985. 1935/Jóslat a televízióról. In: *A film mint művészet*. Gondolat, Budapest
- Baudrillard, Jean 1987. *A tárgyak rendszere*. Gondolat, Budapest
- Bausinger, Hermann 1995. *Népi kultúra a technika korszakában*. Osiris–Századvég, Budapest
- Biczó Gábor 1997. Az emlékezés és a felejtés. *Gond*, 7: 41–52. p.
- Bourdieu, Pierre 1978. *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Gondolat, Budapest
- Bourdieu, Pierre 1985. Identitás és reprezentáció. *Szociológiai Figyelő*, 1: 7–22. p.
- Cohen, Anthony P. 1997. A kultúra mint identitás egy antropológus szemével. In: Feischmidt Margit szerk. *Multikulturalizmus*. Osiris Kiadó–Láthatatlan Kollégium, Budapest
- Dorfles, Gillo 1986. *A giccs*. Gondolat, Budapest
- Geertz, Clifford 1994. *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. Századvég Kiadó, Budapest
- Gráfik Imre 1995. *Jelünk a világban: kultúránk*. Savaria University Press, Szombathely
- Hall, Stuart 1997. A kulturális identitásról. In: Feischmidt Margit szerk. *Multikulturalizmus*. Osiris Kiadó–Láthatatlan Kollégium, Budapest, 60–85. p.
- Hofer Tamás 1983. A „tárgyak elméleté”-hez. Felszerelések és tárgyegyüttesek néprajzi elemzése. In: *Népi kultúra – népi társadalom* 13., Akadémiai Kiadó, Budapest, 39–64. p.
- Hofer Tamás Über Doppelhöfe bei dem Ungarn. *Műveltség és Hagyomány* XIII–XIV, Debrecen
- Ilyés Zoltán 1997. Szempontok a gyimesi csángók etnikus identitásának értelmezéséhez. In: *Ethnographica et folkloristica*. Ujváry Zoltán 65. születésnapjára. Debrecen, 72–80. p.
- Ingold, Tim 2000. Munka, idő és ipar. In: Fejős Zoltán szerk. *Idő és antropológia*. Osiris Kiadó, Budapest
- Kósa László 1984. *Hagyomány és közösség. Magyar népi kultúra és társadalom*. Kozmosz Könyvek, Budapest
- Kósa László–Filep Antal 1983. *A magyar nép táj-történeti tagolódása*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Kunt Ernő 1990. Emlékezés és felejtés, avagy a halál három kalapja. *Holmi*, 10: 1089–1101. p.
- Moles, Abraham A. 1996. *A giccs, a boldogság művészete*. Háttér Kiadó, Budapest
- Molnár Mária 1994. Funkcionális és nem funkcionális tárgyrendszerek. *Néprajzi Értesítő*, 97–110. p.
- Orbán Balázs 1982. *A székelőföld leírása*. Európa könyvkiadó, Budapest
- S. Nagy Katalin (szerk.) 1984 *A viselkedéskultúráról*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest
- Tankó Gyula 1999. Átok, varázslás, fekete mágia Gyimesben. *Székelőföld*, 3: 69–102. p.
- Tankó Gyula 1983. A gyimesi kalibázás. *Művelődés*, 8: 31–34. p.
- Tankó Gyula 1993. Kik vagyunk mi, gyimesi csángók? *Honismeret*, 1: 45–47. p.